Jacques D' Hondt

Ο Καντ και η γαλλική επανάσταση

Ποιος, στην Γερμανία, ήταν τυχόν πιο έτοιμος από τον Καντ να δεχθεί την Γαλλική επανάσταση; Το 1789, όταν ξεσπάει η Γαλλική επανάσταση, ο Καντ είναι ήδη, σύμφωνα με πολλές σημασίες της λέξεως révolution-, της οποίας κάνει χρήση ή και κατάχρηση περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον, ο φιλόσοφος της επαναστάσεως. Η έσχατη σημασία της λέξεως που θα υιοθετήσει, είναι εκείνη η οποία δηλώνει το μείζον γαλλικό γεγονός. Θα είναι άραγε τότε σε θέση να λησμονήσει εντελώς όλους τους ορισμούς και όλα τα συμπαραδηλούμενα, με τα οποία την είχε προικίσει πριν;

Στη ζωή και το έργο του, ο Καντ επανέλαβε εν συνόψει την ιστορική εξέλιξη του νοήματος της λέξεως revolutio[1], καταλήγοντας δε, μαζί της, στην κορύφωση του 1789.

Τα άστρα

Το πρώτο σημαντικό έργο του νεαρού Καντ είναι η *Γενική ιστορία της φύσεως και θεωρία του ουρανού* (1755), όπου πραγματεύεται τη σύνταξη και την καταγωγή του κόσμου, βάσει των αρχών του Νεύτωνα, και όπου γίνεται λόγος σχεδόν σε κάθε σελίδα για τις Revolutionen, τις περιστροφές των άστρων, σύμφωνα με τον τίτλο, που είχε δώσει ο Οσσιάντερ (Ossiander) στο έργο του Κοπέρνικου: De revolutionibus Orbium Coelestum (1543). Πρόκειται εδώ για γην κυκλική ή ελλειπτική κίνηση των άστρων, που επιστρέφουν παγίως σ' όποιαν αφετηρία επιλέξουμε μέσα στην κλειστή καμπύλη: μια κανονική, μόνιμη στο σύνολό της, επάνοδος.

Ο Καντ δεν φαίνεται να διατηρεί κανένα στοιχείο της, όταν αναφέρεται, πολύ αργότερα, στα γεγονότα της Γαλλίας. Εντούτοις, όσο πλούσια κι αν είναι σε πρωτότυπα γνωρίσματα, η γαλλική επανάσταση δεν παύει να είναι μία επανάσταση μεταξύ των άλλων, και τα κοινά σ' όλα τα είδη του γένους "επανάσταση" γνωρίσματα επαναλαμβάνονται σ' αυτήν μ' έναν ωρισμένον τρόπο. Τον Καντ θα ενδιαφέρει σ' αυτήν κυρίως το στοιχείο της καινοτομίας. Συμφωνεί ως προς τούτο με την πλειονότητα των Γάλλων επαναστατών, που νόμιζαν ότι δημιουργούν, ριζοσπαστικά μιλώ-

---

Ο J. D' Hondt είναι ομότιμος Καθηγητής φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου του Poitiers. Υπήρξε επί έτη πρόεδρος της Γαλλικής Φιλοσοφικής Εταιρείας. Σήμερα είναι πρόεδρος της Association des Sociétés de Philosophie de langue Française. Η Συντακτική Επιτροπή τον ευχαριστεί για την παραχώρηση του άρθρου του στην ΟΥΤΟΠΙΑ

παρόμοια εικόνα ,για να εκφράσει την ιδέα της Γαλλικής επαναστάσεως: "Τώρα φτιάχθηκε ένα σύνταγμα (...). Από τότε, που ο ήλιος βρίσκεται στο στερέωμα και οι πλανήτες στρέφονται ολόγυρα, κανείς δεν είχε ματαδεί, ο άνθρωπος να στηρίζεται στο κεφάλι, δηλαδή στην σκέψη, ώστε να οικοδομήση την πραγματικότητα σύμφωνα μ' αυτήν"[6].

Δύσκολα θα μπορέσει, όμως, να εξομοιώσει ο Καντ την Γαλλική επανάσταση με μια "κοπερνίκεια" επανάσταση, διότι η πρώτη δεν αρκείται στο να εξαρτά τη γνώση από το γνωστικό υποκείμενο, παρά αποπειράται να ρυθμίσει ολόκληρο τον αντικειμενικό πολιτικό κόσμο προς την εκούσια πράξη των πολιτών. Το σύνολο του πραγματικού προσπαθεί να γίνει λογικό. Ο Καντ είχε εκμεταλλευθεί τον Κοπέρνικο με τελείως διαφορετικό τρόπο.

Βέβαια, θα τύχει να επισημάνει ότι, με την Γαλλική επανάσταση, "ό,τι ήταν μεγάλο μεταξύ των ανθρώπων έγινε μικρό, και ό,τι ήταν μικρό έγινε μεγάλο", αλλά για να προσθέσει, ίσα ίσα, ότι τούτο δεν έχει τίποτε το ουσιώδες[7]. Αντί να εξετάζει κατά πόσον η ανατροπή μετέχει της κυκλικότητος και της συνέχειας, θ' αφεθεί στην γοητεία της καινοτομίας του αποτελέσματος, μιας καινοτομίας που δύναται να φανεί ριζοσπαστική -μια γένεση. Η επανάσταση προβάλλει τότε σαν ένα ανεξήγητο συμβάν. Το 1798, η θέαση του γεγονότος ως αποκαλυπτικού συμβάντος [la vision apocalyptique] θα υπερισχύσει της διαλεκτικής συλλήψεως της ανατροπής. Συνδυαζόταν ήδη με την εικόνα της κοπερνίκειας επαναστάσεως, η εισήγηση της οποίας προϋπέθετε μια "έκλαμψη", όπως του Θαλή, ή μια "φωτεινή αποκάλυψη", όπως των φυσικών, ένα τυχερό[8]. Πρόκειται τότε για μια μυστηριώδη τομή. Μυστήριο της επιστημονικής δημιουργίας στον Κοπέρνικο ή τον Γαλιλαίο, μυστήριο της πολιτικής καινοτομίας: "Λαμπρά παλαιά κράτη, γράφει ο Καντ, εχάθηκαν ως διά μαγείας (Zauberei!), προς όφελος άλλων, που σαν να γεννιούνται από τα έγκατα της γης"[9]

Η τομή

Αν η επανάσταση δεν είναι μόνο και μόνο ένας κλονισμός ή μία ανατρεπτική ενέργεια, εκεί οπωσδήποτε καταλήγει. Ο απολογισμός παρουσιάζει μια διαφορετική από την προηγούμενη κατάσταση.

Οι μάρτυρες αλλά κι οι πρωταγωνιστές της γαλλικής επαναστάσεως αιφνιδιάσθηκαν από τον ξαφνικό χαρακτήρα της, και τούτος ετιμήθη ως κάτι το ουσιώδες σ' αυτήν. 'Οπως θα το πεί ο 'Εγελος: "'Ολο το σύστημα της πολιτείας εμφανίσθηκε σαν μία αδικία... Η σκέψη, η έννοια του δικαίου επιβλήθηκε με μιας *(mit einem Male)* και το παλαιό οικοδόμημα της αδικίας δεν εδυνήθη να φέρει την παραμικρή αντίσταση"[10].

Το γεγονός ακυρώνει όλα τα προηγούμενα και τα ξαποστέλνει στο πυρ το εξώτερον. 'Ο,τι δέσποζε πριν, τώρα εκμηδενίσθηκε. 'Ετσι, μετά τον Κοπέρνικο, είναι σαν ο Πτολεμαίος να μην είχε υπάρξει ποτέ. Παρομοίως, στην Γαλλία, ούτε για

μεταρρυθμισούλα πρόκειται σύτε για μια μεταρρύθμιση σύτε καν για μια εξέγερση: "Μεγαλειότατε! Είναι μια επανάστασις!".

Στο εξής, θά'χουμε να κάνουμε με κάτι το εντελώς έτερον, "άσχετο" προς την προϋπάρχουσα πραγματικότητα: μια τομή ριζοσπαστική.

'Ετσι εννοούσε ο Καντ την δική του παρέμβαση: ήθελε "να τελειώσει μια και καλή"[11] με ό,τι είχε προηγηθεί. Αντιλαμβανόταν, μάλιστα, ότι μια παρόμοια βιαιότητα μπορούσε να δημιουργήσει μια κακή εντύπωση, και μάλλον θα σκεφτότανε για την γαλλική επανάσταση ό,τι έλεγε για την δική του φιλοσοφική επανάσταση: "Ακούγεται σαν έπαρση, ιδιοτέλεια και, σε όσους δεν έχουν ακόμη απορρίψει το παλαιό τους σύστημα, σαν περιφρόνηση, να βεβαιώνεις ότι: "δεν υπήρχε ακόμη καμια φιλοσοφία προτού εμφανισθεί η κριτική φιλοσοφία".

Εντούτοις, ο Καντ δεν διστάζει να αψηφίσει την αρχική αποδοκιμασία της προϊδεασμένης γνώμης: "Η κριτική φιλοσοφία παρουσιάζεται ως μια φιλοσοφία τέτοια που να μην προϋπήρχε ποτέ πουθενά καμία άλλη (...)"![12]

Αυτό το αίσθημα, ή την αυταπάτη της ριζοσπαστικής τομής τη μοιράζονταν πολλοί Γάλλοι επαναστάτες, ίσως μάλιστα αποτελεί την ουσία της ιδεολογίας των Ιακωβίνων. Ο Καμπόν (Cambon) την διατύπωσε κάποτε με ιδιαίτερη θρασύτηταν: "Τίποτα δεν ήταν νόμιμο επί δεσποτισμού, είπε η Γαλλία. Καταστρέφω ό,τι υπάρχει με μία μόνον ενέργεια της βούλησής μου"[13].

Είναι ολοφάνερο πως δεν πρόκειται πλέον περί "κοπερνίκειας" επαναστάσεως, παρά περί της βίαιης αντικαταστάσεως κάτινος παλαιού από κάτι το καινούργιο, χωρίς το καινούργιο να χρωστά τίποτε στο παρελθόν, εξόν να το καταστρέψει. Η καντιανή κριτική καταργεί, αναιρεί, ό,τι είχε υπάρξει στη φιλοσοφία πριν από την ίδια. Καινοτομεί ριζοσπαστικά. Κρίνει τη μεταφυσική όπως ο Σιεγιές (Sieyés) καταδίκασε τον Λουδοβίκο ις': "Τον θάνατο, απερίφραστα!".

Οι Γάλλοι επαναστάτες δοκίμαζαν αυτό το αίσθημα μιας ιλιγγιώδους ρήξεως, ενός εκμηδενισμού της παραδόσεως: 'Ηταν η τραγική αίσθηση της αγιάτρευτης τομής με το παρελθόν. 'Ηταν ο αγώνας μέχρις εσχάτων εναντίον όλου του παλαιού κόσμου προς τα μέσα και προς τα έξω". [14]

Η καντιανή βουλησιαρχία και ο ιακωβίνικος βολονταρισμός νομίζουν ότι καταλήγουν σ' ένα άγραφο πινάκιο[15], ο καθένας στο χώρο του και αποδέχονται το ίδιο γνωμικό:" Fait justitia, pereat mundus! [Να συντελεσθεί η δικαιοσύνη, ο κόσμος να χαλάσει!] Σύντομα, όμως, το θέαμα της ιακωβίνικης δράσεως θα παρακινήσει τον Καντ να εγκαταλείψει τους αρχικούς ορισμούς του για την επανάσταση.

Το γαλλο-γερμανικό παράλληλο

Παραμένει μολαταύτα απορίας άξιον το γεγονός ότι δεν επιχείρησε να παραλληλίσει την "κοπερνίκεια επανάστασή" του και την γαλλική επανάσταση, την γνωσιολογική και την πολιτική επανάσταση.

Είναι αλήθεια ότι η λέξη "επανάσταση" δοκίμαζε η ίδια τότε μια επανάσταση

στο νόημά της για το κοινό. Φορτιζότανε με μια νέα σημασία. Η γαλλική επανάσταση διακρινόταν σαφώς από την glorious revolution, [την αγγλική "ένδοξη επανάσταση"], την αρχή της οποίας ενέκρινε άλλωστε ο Καντ, και, όπως το δείχνει ο Φερντινάν Μπρυνό (Brunot), μετά το 1789, "όσο παλαιά και αν ήταν, η λέξη άρχιζε μια νέα ζωή"[16].

Η αλλαγή του νοήματος δεν ήταν, όμως, τόσο μεγάλη, ώστε να αποκρύπτει την συνάφεια των συμπεριφορών. 'Αλλοι από τον Καντ ένιωσαν με ζωηρότητα τον παραλληλισμό ή και την σύζευξη της καντιανής και της γαλλικής επαναστάσεως.

Τούτο εκφράζεται με τον πλέον φιλοσοφικά προμελετημένο τρόπο από τον 'Εγελο, ο οποίος θεωρεί πως οι δύο εμφανείς επαναστάσεις εξαρτώνται από μιαν άλλη επανάσταση ή εξέλιξη, βαθύτερη και όχι τόσο άμεσα ορατή, που γνωρίζει την εποχή εκείνη ο ανθρώπινος νους εν γένει: "Καντιανή, φιχτεϊκή και σελλιγγιανή φιλοσοφία".

Σε τούτες τις φιλοσοφίες κατατέθηκε και εκφράσθηκε υπό την μορφή της σκέψεως η επανάσταση στην οποίαν είχε προχωρήσει ο νους [Geist] τον τελευταίο καιρό στη Γερμανία (...). Μόνο δύο λαοί, ο γερμανικός και ο γαλλικός, συμμετείχαν σ' αυτήν την μεγάλη εποχή της παγκόσμιας ιστορίας (...). Στην Γερμανία, η εν λόγω αρχή [εμφανίσθηκε] ως σκέψη, νους, έννοια, στην δε Γαλλία ξεπήδησε στην ενεργό πραγματικότητα"[17].

Αυτή η συγχώνευση των δύο επαναστάσεων θα υιοθετηθεί στη συνέχεια από πάμπολλους άλλους, πρωτίστως και κυρίως δε από τον Χάινε, που θα την εκφράσει μάλιστα με ζωντανό τρόπο και θα την κάνει δημοφιλή[18].

Ωστόσο, ο 'Εγελος δεν είναι ο πρώτος, που την αντιλήφθηκε, και είναι ενδιαφέρουσα η διαπίστωση ότι οι Γάλλοι την εγκαινίασαν, χωρίς χρονοτριβή και δίχως επιφυλάξεις. 'Οχι ο ίδιος ο Καντ, αλλά πάντως ένας καντιανός, ο Χούμπερ (Huber), τους την επεσήμανε. Πρωτοεμφανίζεται στο άρθρο που δημοσίευσε στις 3 Ιανουαρίου 1796 στο περιοδικό *Le Moniteur universel*, σχετικά με την κυκλοφόρηση, εκείνο τον καιρό, του *Για την αιώνια ειρήνη* του Κάντ: "Ο διάσημος Καντ, ο άνθρωπος που, στην Γερμανία προκάλεσε στα πνεύματα μια επανάσταση όμοια μ' αυτήν που τα κακά του παλαιού πολιτεύματος άφησαν, στην Γαλλία, να συμβεί στα πράγματα, μόλις εστήριξε με το κύρος του ονόματός του την υπόθεση του δημοκρατικού πολιτεύματος [constitution républicaine]..."[19].

Σημειώνουμε την παράξενη έκφραση: "άφησαν να συμβεί", που μαρτυρεί μιαν αντιμετώπιση εντελώς διαφορετική από αυτήν του Κάντ. Μεταφέρει το αίσθημα μιας αναγκαιότητας ή και κάποιου μοιρόγραφτου χαρακτήρα, όταν ο Καντ βλέπει μάλλον μια νοητική "έκλαμψη", που έπειτα μόνο δημιουργεί αντικειμενικές αλλαγές: η αυθόρμητη ροή των πραγμάτων, από την μεριά του Χούμπερ· η βουλητική νοησιαρχία, από μέρους του Καντ.

Μήπως ο Χούμπερ παρερμηνεύει τον Καντ, όταν αναγγέλλει τη στράτευσή του υπέρ του δημοκρατικού πολιτεύματος; Είναι γνωστό ότι, κατά τον Καντ, τα δύο χαρακτηριστικά της "Republik" είναι το αντιπροσωπευτικό σύστημα και ο χωρισμός των εξουσιών, που απαντούν κάλλιστα σε μια συνταγματική μοναρχία. Το

1796, το δημοκρατικό πολίτευμα προσθέτει πολλά άλλα προαπαιτούμενα, που ορίζουν ό,τι ονομάζεται τώρα "δημοκρατία" και αποκλείουν την ιδέα μιας "δημοκρατικής μοναρχίας". Εντούτοις, δεν είναι βέβαιο πως ο Χούμπερ κάνει λάθος στην εκτίμησή του της -δύσκολα προσδιορίσιμης ως προς τούτο με ακρίβεια και βεβαιότητα- στάσεως του Καντ. Το δημοκρατικό πολίτευμα γαλλικού τύπου υπακούει στους δύο κύριους όρους που προτάσσει ο Καντ, είναι ένα είδος του γένους που ο Καντ χαρακτηρίζει ως "δημοκρατικό". Και σαν θα κάνει λόγο για το "δημοκρατικό πολίτευμα", αργότερα, στο κείμενο για την *Αντιδικία των Σχολών* -το μόνο πολίτευμα ικανό ν' αποφύγει τους επιθετικούς πολέμους-, θα το κάνει στα πλαίσια ενός μακροσκελούς εγκωμίου του ηθικού αισθήματος, που εκφράζεται και προκαλείται κατεξοχήν από την γαλλική επανάσταση, και, ίσαμε κει, μόνον απ' αυτήν. 'Οταν κάποιος αναφέρει ένα "δημοκρατικό πολίτευμα", εκφράζοντας την ελπίδα, πως "το αποβλεπόμενο πολίτευμα θα επιτύχει ωστόσο την σταθερότητα, κάποια στιγμή (...)", μόνο το γαλλικό δημοκρατικό πολίτευμα μπορεί νά'χει κατά νου[20].

Ο ενθουσιασμός του Καντ

Την κατάφασή του της γαλλικής επαναστάσεως ο Καντ την εξεδήλωσε με το σαφέστερον τρόπο σε μερικές σελίδες της *Αντιδικίας των Σχολών* το 1798. Το περιεχόμενο, όμως, των σχετικών σελίδων είναι πολύπλοκο, κάποτε αινιγματικό. Οι ιδέες του Καντ φανερώνονται εδώ μόνο πλαγίως, και η κατανόησή τους απαιτεί ένα ωρισμένο έργο αποκρυπτογράφησης. Η άρνησή του να εκδηλωθεί χωρίς περιστροφές τεκμηριώνει επαρκώς από μόνη της το γεγονός ότι ο Καντ δεν ήταν ένας επαναστάτης, μήτε ήθελε νά'ναι. Ωστόσο, χωρίς να είναι επαναστάτης, εναπέθετε όλες τις ελπίδες του στην Επανάσταση και στα επακόλουθα ή τις προεκτάσεις της.

Το 1798, μετά μια δραματική σειρά αιφνιδιαστικών και κάποτε αιματηρών (η Τρομοκρατία του '93!) μεταπτώσεων της επανάστασης, ο Καντ καταφέρνει τον άθλο ν' αφήσει να εννοηθούν, υπό μίαν εκ πρώτης όψεως μετρημένη και ανώδυνη μορφή, ορισμένες αποτιμήσεις, που στην πραγματικότητα είναι εξαιρετικά τολμηρές για την εποχή και τις περιστάσεις. Συνηγορεί υπογείως υπέρ της επαναστάσεως, σε μια χώρα όπου επικρατεί η αντεπανάσταση, και προτρέχει μεγαλειωδώς το μέλλον.

Σ' αυτό το κείμενο, η προσοχή του αναγνώστη οφείλει να επικεντρωθεί, όχι μόνο στα λεγόμενα, αλλά εξίσου στις επιπτώσεις των ειρημένων, ή, για να πάρουμε μια καντιανή έκφραση, στους νοητικούς όρους δυνατότητος των αποφάνσεων.

Ο φιλόσοφος υιοθετεί την σκοπιά μιας θεμελιώδους ηθικολογίας, που βέβαια δεν έχει τίποτε το ανατρεπτικό! 'Ομως, αυτή η ηθικολογία, εδώ, εξασφαλίζει την σωτηρία του. 'Οπως όλοι οι επαναστάτες, όταν, καταφρονημένοι και απογοητευμένοι, διαισθάνωνται την αποτυχία του -επιβαρυμένου με αθλιότητα και φρίκη- εγχειρήματός τους, αγκιστρώνεται στην ουσιαστική αρετή της επαναστάσεως: η επανάσταση είναι η γενναιοψυχία κατά του εγωισμού, η μεγαλοφροσύνη κατά του κυ-

νισμού, η ανιδιοτέλεια κατά του κερδοσκοπισμού, το θάρρος ενάντια στη δειλία: "Ο αληθινός ενθουσιασμός -όπως τολμά να γράψει παρ' όλες τις προγενέστερες διαμάχες με την Schwärmerei, [τον αλόγιστο ενθουσιασμό]- ενδιαφέρεται πάντα μόνο για το ιδεώδες, και δη το αμιγώς ηθικό, όπως είναι η έννοια του δικαίου, και δεν μπορεί να μπολιασθεί στην ιδιοτέλεια"[21].

Και αντιπαραθέτει στους επαναστάτες τους εχθρούς τους, που "οι χρηματικές αμοιβές δεν μπορούσαν να τους εμφυσήσουν τον ίδιο ζήλο και την ίδια μεγαλοψυχία" με των Γάλλων, προσθέτοντας, ότι "ακόμη και το αίσθημα της τιμής, που χαρακτηρίζει τους αφοσιωμένους στα πολεμικά, αρχαίας καταγωγής ευγενείς, [...] υπεχώρησε μπρος στα όπλα όσων είχαν αντιληφθεί το *δίκαιο* του λαού, στον οποίον ανήκαν"[22].

Κάθε πόλεμος είναι καταδικαστέος, αλλά η γαλλική επανάσταση μάχεται υπέρ της ειρήνης και τα όπλα της στηρίζουν το δίκαιο!

Προς όφελος της συγκεκριμένης επαναστάσεως, ο Καντ ανέχεται μερικές παραβιάσεις της ρητής ηθικής του διδασκαλίας. Αυτός ο καυστικός επικριτής των παθών και του συνήγορου των παθών, του Ελβέτιου (Helvétius), φθάνει στο σημείο να διαδίδει τον ενθουσιασμό που νιώθει ο ίδιος, "μολονότι δεν είναι εντελώς αποδεκτός, επειδή κάθε πάθος, ως πάθος, είναι κολάσιμο"![23] Προκειμένου για τη γαλλική επανάσταση, ο Καντ δέχεται να κάμει παντός είδους εξαιρέσεις! Σ' αυτήν, η πράξη από καθήκον γίνεται ορατή, παρατηρήσιμη, καθώς και η ηθική παρόρμηση στους συμπαθητικούς θεατές της: η γενναιοψυχία των πρωταγωνιστών και η συναισθηματική συμμετοχή των παρατηρητών προδίδουν "μιαν ηθική διάθεση της ανθρωπότητος"!

Μια διατύπωση του Καντ μπορεί τώρα να φαίνεται ουδέτερη ή ανώδυνη: "Η επανάσταση ενός πνευματώδους λαού...". Φανερώνει όμως, εν μέσω των πολεμικών της εποχής, την αγάπη του Καντ για την επανάσταση, την δημοκρατικότητά του και το φιλογαλλισμό του. Διότι η διατύπωση αποκλείει όλες τις σύγχρονες αντεπαναστατικές ερμηνείες: το μέγα γαλλικό ιστορικό δράμα είναι υπόθεση ενός λαού, και ενδιαφέρει όλη την ανθρωπότητα. Δεν ανάγεται, όπως θα τό'θελαν οι αντίπαλοί του, σε μια βλακεία, ή σε μια τεκτονική συνομωσία ή σε μια εκδίκηση φθονερών ανθρώπων, ή στη μηχανορραφία μιας στασιαστικής φατρίας, ή σ' ένα έγκλημα, ή σε μια τρέλλα.

Χρειάσθηκε ο Καντ να ξεπεράσει μέσα του πολλές προκαταλήψεις και πολλές νοητικές αναστολές, προκειμένου να καταλήξει σε παρόμοια συμπεράσματα. Διότι είναι προφανές ότι η γαλλική επανάσταση, ενώ υπήρξε αποτέλεσμα της αναπτύξεως του *Διαφωτισμού* ως προς ορισμένες της πλευρές, βρισκόταν σε αντίφαση μ' αυτόν από πολλές απόψεις και τον κατέπνιγε. Είναι ζήτημα αν υπάρχει μία στιγμή της γαλλικής επανάστασης, που να μην αντιστρατεύεται, φερ' ειπείν, τις προτάσεις που ανέπτυσσε ο Καντ στο δοκίμιό του *Τι είναι διαφωτισμός;*.

Χωρίς να μπούμε σε λεπτομέρειες, οφείλουμε να υπενθυμίσουμε σχετικά, ότι η γαλλική επανάσταση άσκησε μια βία διεπόμενη από ενάντια προς τη διδασκαλία του Καντ γνωμικά: έτσι, η θανάτωση του βασιλέως Λουδοβίκου ις' προκάλεσε την

εντονότατη αγανάκτησή του[25], ενώ αποδοκίμαζε τις "αθλιότητες και τα αποτρόπαια εγκλήματα" (Elend und Greuelthaten), που κηλιδώνουν την ιστορία της επαναστάσεως[26].

Κατά της επεμβάσεως

Η ίδια η ιδέα μιας επαναστάσεως δύσκολα συμβιβαζότανε με την ηθική φιλοσοφία του και με την αντίληψή του περί της προόδου του διαφωτισμού διά της εσωτερικής χειραφετήσεως των ατόμων.

Αμφισβήτησε σαφέστατα και σθεναρότατα το "δικαίωμα" των λαών να επαναστατούν. Δεν είναι ανάγκη να επιμείνουμε, για να κρατήσουμε μονίμως κατά νου αυτήν την καταδίκη[27].

'Ομως, άπαξ και εμπεδώσαμε την εν λόγω κρίση, χρειάζεται να λάβουμε υπόψιν τον τρόπο και τις περιστάσεις. Ο Καντ φαίνεται εν προκειμένω εξαιρετικά ρεαλιστής και πολιτικά διορατικός. Αμφισβητεί το δικαίωμα του "επαναστατείν"· δεν είναι όμως αυτό το "δίκαιο" μια χίμαιρα; Οι επαναστάσεις δεν γίνονται τάχα πάντοτε ενάντια στο κατεστημένο δίκαιο; 'Οταν ο Καντ δηλώνει, ότι οι πρωταγωνιστές, σε περίπτωση που ηττηθούν, θα πληρώσουν τα σπασμένα, διαπιστώνει απλώς κάτι που το γνωρίζουν καλά οι επαναστάτες: αν αποτύχουν, πεθαίνουν. Αυτοαποκλείσθηκαν από το κατεστημένο δίκαιο: καινούργιο δίκαιο, που οραματίζονται, κατά παλαιού δικαίου, που το απορρίπτουν.

Είναι άλλωστε σημειωτέον ότι ο Κάντ καταδικάζει το "δικαίωμα στην επανάσταση" μόνο το 1793. Η καταδίκη είναι μεν αμετάκλητη, πλην δεν είναι άμοιρη διφορουμένων, διότι, το 1793, το πολίτευμα είναι, στην Γαλλία, δημοκρατικό, και οι στασιαστές είναι οι εχθροί της Δημοκρατίας, και μάλιστα οι Χουάνοι (Chouans).

Απ' αυτήν την άποψη, ο Καντ συμπεριφέρεται σαν ένας αξιέπαινος στρατευμένος [διανοούμενος].

Τούτος ο φιλόσοφος, που μπορεί από πολλές απόψεις να θεωρηθεί απομακρυσμένος από την συγκεκριμένη πραγματικότητα και τις συνθήκες της πραγματικής πράξεως, επέλεξε αυθόρμητα ή κατόπιν σκέψεως -ποιος ξέρει;- να παρέμβει με τα γραπτά του ακριβώς στην μόνη κατεύθυνση, όπου υπόσχονταν να έχουν μια πραγματική επίδραση. Απέφυγε να συμβουλέψει τους Γάλλους επαναστάτες. Γενικά, αντιλαμβάνεται σαφώς ότι μία επανάσταση δεν στήνεται όπως ένα από πριν γραμμένο θεατρικό έργο.

Κι έτσι, άφησε την επανάσταση στην Γαλλία να πορευθεί όπως ήθελε, και κυρίως όπως μπορούσε.

Αντιθέτως, αποπειράθηκε να την υπερασπίσει ή να την προστατέψει, στη θέση που του είχε αναθέσει η μοίρα. Στη δική του χώρα, μέσα στην αντεπαναστατική συμμαχία, τάχθηκε σταθερά και δημοσίως κατά της στρατιωτικής επεμβάσεως. Καταπολέμησε τις ιδέες και τις πράξεις των υποστηρικτών του πολέμου κατά της δημοκρατικής Γαλλίας. 'Επαιξε όλο του το κύρος και το γόητρό του γι' αυτό το θέ-

μα, αντιτασσόμενος στον Πιτt (Pitt), τον Μπερκ (Burke) ή τον Γκεντς (Gentz) -που δοκίμασε κιόλας να του απαντήσει[28].

Αυτή είναι η προοπτική, υπό την οποία προσήκει να εκτιμηθεί και η εμπράγματη σημασία του σχεδίου του *Για την αιώνια ειρήνη*. Η πολιτική της ειρήνης με την Γαλλία προσεγγίζει, αναδρομικά, μάλλον τα σχέδια του Ροβεσπιέρου παρά των Γιρονδίνων.

Η μελλοντική επανάσταση

Δεν μπορούμε να πούμε, ότι ο Καντ είναι ο φιλόσοφος της γαλλικής επαναστάσεως. Αφενός, δεν την είχε προβλέψει και οι ιδέες του δεν συνέβαλαν καθόλου στην εκπυρσοκρότησή της. Αφετέρου, δεν του δόθηκε η ευκαιρία να την εξετάσει καθ' όλην την ανάπτυξή της, μέχρι την τελική νίκη της. Τέλος, ίσως δεν διέκρινε τις βαθύτερες αιτίες της.

Ωστόσο, περιτρέχοντας τις φαινομενικά μη επαναστατικές πλευρές της σκέψεώς του, διαπιστώνουμε, πως ο ίδιος εμείωσε σχεδόν πάντα την εκάστοτε σημασία τους.

Δεν παρεμβαίνει. Καυχιέται, πως περιορίζεται στην θέση του θεατή. Αλλά εκφράζοντας τη συμφωνία του προς την επανάσταση, όσο διακριτικά και μερικά και αν το κάνει, ενθαρρύνει τους Γερμανούς θιασώτες της, και οι Γάλλοι χαίρονται που βρίσκουν στο πρόσωπο του μια υποστήριξη.

Δεν εύχεται να συμβεί μια παρόμοια επανάσταση στην Γερμανία. Αλλά είναι παντελώς αδύνατη σ' αυτήν τη χώρα, εκείνον τον καιρό, και το ενδεχόμενό της αρνούνται αποφασιστικά ως και οι χαρακτηριζόμενοι ως "Γερμανοί Ιακωβίνοι"[29].

Στην πραγματικότητα, την στιγμή όπου η επανάσταση ταλαντεύεται και όπου φαίνεται να οδεύει προς την καταστροφή, σύμφωνα με πολλούς παρατηρητές, ο Καντ εκδηλώνει μιαν αξιοθαύμαστη αισιοδοξία. Δεν πρέπει, άραγε, νά'σαι βαθιά ευνοϊκά διατεθειμένος προς την πολιτική πρόοδο για να βεβαιώνεις, υπ' αυτές τις συνθήκες, ότι "η πρόοδος προς το καλύτερο δεν μπορεί πλέον να οπισθοδρομήσει ολοσχερώς" και ότι ένα "τέτοιο φαινόμενο στην ιστορία των ανθρώπων δεν λησμονιέται πια";[30]

Ο λόγος του Καντ γίνεται απειλητικός απέναντι σε όσους χαίρονται, λίγο εσπευσμένα, με την αποτυχία της επαναστάσεως, και διακινδυνεύει μια -όπως λέει ο ίδιος- πρόρρηση. Εκπληκτικά λόγια, τη στιγμή όπου όλα κινδυνεύουν να χαθούν και όπου "όλα φαίνεται να επαναφέρθηκαν στον προηγούμενο δρόμο"![31]

Ο Καντ επιλέγει αυτήν την στιγμή αποθάρρυνσης και ίσως απόγνωσης των επαναστατών, για να πει ήρεμα, για την κλονιζόμενη γαλλική επανάσταση, ότι "αυτό το συμβάν είναι πολύ μεγάλο, παρά πολύ συνυφασμένο με το ενδιαφέρον της ανθρωπότητας, και, ως προς την επιρροή του, εκτείνεται πάρα πολύ σ' όλα τα μέρη της οικουμένης, για να μην το θυμηθούν οι λαοί, με οποιαδήποτε ευκαιρία ευμενών συνθηκών, και να μην παροτρυνθούν [από τούτη τη ζωντανή ανάμνηση] να επανα-

λάβουν νέες απόπειρες του ίδιου είδους..."[32].

Μέσα στην αβεβαιότητα και την ενδεχόμενη ήττα, ο Καντ προφητεύει στους λαούς επικείμενες νίκες. Στους αντεπαναστάτες, τον Μπερκ ή τον Γκεντς, απευθύνει ένα είδος προειδοποίησης: περιμένετε, και θα δήτε!

Τούτες οι απίστευτες λέξεις του Καντ, όσον αφορά τη μοίρα της γαλλικής επαναστάσεως, είναι με τη σειρά τους πάρα πολύ συνυφασμένες με τα ενδιαφέροντα της ανήσυχης ανθρωπότητος για να χαθούν ποτέ από τη μνήμη της.

Υποσημειώσεις

1. .... du mot révolution. Ξεκινώντας από το λατινικό revolutio, το révolution (γαλλ.) ή το revolution (γερμ.) ή το revolution (αγγλ.) φθάνουν να δηλώνουν την *περιστροφή*, την τροχιά (των ουράνιων σωμάτων), σύμφωνα με τη λατινική σημασία της παλινδρόμησης -αλλά, εν τέλει, και την *τομή*, την *καινοτομία*, όπου, σύμφωνα μ' άλλους δρόμους, κατέληξε και το ελληνικό "επανάσταση". Σ.τ.μ.

2. exorbitant. Ο Ζ. Ντ' Ο. παίζει με το συστατικό orbis, τροχιά, της λέξεως, η οποία σημαίνει *υπέρμετρο* (και, στα λατινικά, *παρεκβατικό*).

3. Η έκφραση απαντά στον Καντ: "Τούτη η παρατήρηση οδηγεί μακριά, λ.χ. στην σκέψη: μήπως, ως αποτέλεσμα μεγάλων επαναστάσεων της φύσεως [Naturrevolutionen σ.τ.μ], ακολουθήσει την εν λόγω δεύτερη εποχή [της ιστορίας] μια τρίτη ακόμη..." (Ανθρωπολογία, *Kant's Werke* (Preussische Akademie), τόμος ζ', Βερολίνο 1907, σ. 328, τέλος σημειώσεως [=A, 326 B, 324 σ.τ.μ.]. Πρβλ. επίσης "Der Streit der Fakultäten", ό.π., σ.89.

4. Για την ακρίβεια, ο Καντ ομιλεί περί "μια[ς] επαναστάσ[εως] του τρόπου του σκέπτεσθαι [Denkart], που συντελέσθηκε γρήγορα" (Κρ.τ.κ.λ., B, XII μετ. Γιανναρά, Παπαζήσης, Αθήνα χ.χ., A1, σ. 42) σχετικά με τον Βάκωνα, όσο για τις εκφράσεις "αιφνίδια επανάσταση" και "ωφέλιμη επανάσταση", χαρακτηρίζουν τη φυσική και τα μαθηματικά (B, XV/XVI Γιανναράς, A1, σ. 44).

5. Κρ.τ.κ.λ., B, XVI μετ. Γιανναρά, A1, σ. 45. Σ.τ.μ.

6. Hegel, [*Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*, τ. δ', Meiner, Λειψίαι 1923, σ. 926 *Werke in zwanzig Bänden*, τ. ιβ', Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1970, σ. 529 Σ.τ.μ.] γαλλ. μετ. Leçons sur la philosophie de l' histoire, Vrin, Παρίσι 1963, σ. 340.

7. *Der Streit Fakultäten* (Preussische Akademie), τ. ζ', Βερολίνο 1907, σ. 85. Πρβ. γαλλ. μετ. Le conflit des Facultés, Vrin, Παρίσι 1955, σ. 100 [=A, 142/143, σ.τ.μ.].

8. *Πρόλογος* της β' έκδ. της *Κριτικής του καθαρού λόγου* [BXI, XIII Γιανναράς, A1, σσ. 41 και 42: "έλαμψε ένα φως" και στα δύο χωρία, *σ.τ.μ.*].

9. *Der Streit der Fakultäten*, ό.π. [=A, 143· *σ.τ.μ.*].

10. Hegel, ό.π., σ. 340 [της γαλλ. μετ. γερμανικά, ό.π., σ. 925- 926 και 528-529 αντιστοίχως. *Σ.τ.μ.*].

11. Πρόλογος στη β' έκδ. της *Κριτικής του καθαρού λόγου* [βλ. B, XXXI Γιανναράς 57: "... κλείνοντας μια για πάντα [einmal für allemal] την πηγή των πλανών". *Σ.τ.μ.*].

12. Kant, [*Rechtslehre*, AB, VI, VII *σ.τ.μ.*] Doctrine du droit, γαλλ. μετ. A. Philonenko, Vrin,

Παρίσι 1971, σσ. 80-81.

13. *Discours* του Cambon στην Εθνική Συνέλευση, στις 15 Δεκεμβρίου 1792 (*Le Moniteur universel*), επανέκδοση, 1847, τ. ιδ', σ. 759.

14. J. Jaurés, *Histoire Socialiste de la révolution française*, τ. δ', 1939, σ. 378.

15. .... croient faire table rase. Η έκφραση tabula rasa, που εμφανίζεται στην *Διεθνή*, προέρχεται από το *Περί ψυχής*, 429 b31- 430 α2, σύφωνα με τον Büchmann, *Getlügelte Worte*, Βερολίνο $_{\text{ω}}$1907, σ. 370. *Σ.τ.μ.*

16. F. Brunot, *Histoire de la langue française*, τ. θ' (2), Παρίσι 1967, σσ. 617 κ.ε.

17. Hegel, [Werke in Zwanzig Bänden, τ. k', σ. 314 σ.τ.μ.], γαλλ. μετ. P. Garnivon, *Lesons sur l' histoire de la philosophie*, τ. ζ', Vrin, Παρίσι, 1991, σ. 1827.

18. Ο H. Heine προτείνει την εξής κτυπητή διατύπωση: "Ο Εμμανουήλ Καντ, μέγας κατεδαφιστής στο χώρο της σκέψεως, ξεπέρασε κατά πολύ στην τρομοκρατία τον Μαξιμιλιανό Ροβεσπιέρο" (De l' Allemagne après Luther, περ. *Revue des Deux Mondes*, 1834, τ. δ', σ. 636).

19. *Le Moniteur universel*, επανέκδοση, τευχ. 103 της 3ης Ιανουαρίου 1796, σ.99.

20. *Der Streit der Fakultäten*, ό.π., σ. 88 γαλλ. μετ., σ. 105 [=A, 146, *σ.τ.μ.*].

21. 'Ο.π., σ. 86 γαλλ. μετ., σ. 102 [=A 146, *σ.τ.μ.*].

22. 'Ο.π.

23. A, 145/146. *Σ.τ.μ.*

24. A, 143. *Σ.τ.μ.*

25. Ο Joël Lefebvre παραθέτει το σχετικό κείμενο στο χρησιμότατο και αντικειμενικότατο ανθολόγημά του: *La Révolution française vue par les Allemands*, Presses Universitaires, Λυόν, 1987, σ. 125. Το ανθολόγημα επιτρέπει να γίνουν εύκολες και διδακτικές συγκρίσεις ανάμεσα στις διάφορες στάσεις των Γερμανών.

26. *Der Streit der Fakultäten*, ό.π., σ. 85 [=A, 143 σ.τ.μ].

27. Joël Lefebvre, ό.π., σ. 119-125.

28. Joël Lefebvre, ό.π., σ. 169-172.

29. 'Ο.π., σ. 142-143 (η άποψη του Georg Forster).

30. *Der Streit der Fakultäten* A, 149. *Σ.τ.μ.*

31. *Der Streit der Fakultäten* A, 150. *Σ.τ.μ.*

32. *Der Streit dr Fakultäten*, ό.π., σ. 88 [=A, 150 *σ.τ.μ.*]. Ο "ενθουσιασμός" του Καντ για τη γαλλ. επανάσταση εκφράζεται σαφέστερα στους *Στοχασμούς για τη φιλοσοφία του δικαίου*, που προτρέχουν προς τούτο την *Αντιδικία των Σχολών*, και που η Monique Castillo επισυνάπτει στην πειστικότατη και διεξοδικότατη μελέτη της *Kant et l' avenir de la culture* (P.U.F. 1990). Βλ. κυρίως σ. 283 κ.έ.

Μετάφραση Γιώργου Φαράκλα